ARCHIEFJES

VI

REIZEN

PARIS

Over leven en dood en …Père-Lachaise

Marc VANDAELE

ARCHIEFJES

Over LEVEN en DOOD en … *Père-Lachaise* …

Gekomen aan het laatste bedrijf van het LEVEN, waarvan we - via Joost van den Vondel - hebben horen zeggen dat het een schouwtoneel is waar ieder zijn rol speelt en zijn deel krijgt, is het niet uitzonderlijk even op de vorige bedrijven van dat schouwspel terug te kijken, ze te overwegen en er enkele memorabele aspecten uit te lichten die het ganse toneelstuk beheerst hebben. Eén van die levensfacetten is de constante confrontatie van ieder mens met het einde van alles wat leeft of leefde : de verslenste bloem, het overreden dier aan de rand van de weg, de al of niet gewelddadige dood van zijn medemens op het televisiescherm, het verlies van een naastbestaande, en uiteindelijk het afscheid nemen van wie ons zal overleven.
Een beeld uit mijn jonge jaren dat gegrift blijft in het geheugen en steeds ongeschonden voor de geest kan gehaald worden, is het zicht van die dode eend die we ontdekten tijdens ons spel – met enkele jeugdvriendjes - in een gracht, in de omgeving van de S.F.X.-speelpleinen te Sint-Michiels. Het decor herinner ik me minder nauwkeurig; alleen weet ik nog dat het een gracht was dat een terrein afbakende waar heelwat bomputten getuigen gebleven waren van het bombardement op het kasteel Ter Linden, in 1944. Het zien van die eend, uitgehold door een wriemelende massa wormen, deed mijn adem stokken in mijn keel. Scheen het leven mij aanvankelijk vanzelfsprekend, het zicht van wat eens **Leven** was geweest en nu diende als aas voor andere levens, bracht ontnuchtering en ontgoocheling teweeg. Was – voorheen - de Dood, het eenvoudig verdwijnen uit het gezicht, nu kreeg die **Dood** de connotaties van 'beweegloosheid', 'weerloosheid', 'vergankelijkheid', 'verrotting' … Dat ontstellend beeld bleef maandenlang mijn gemoed bepalen. Tijdens mijn studies, een tiental jaren nadien, werd in de cursus Franse literatuur de gedichtenbundel *Les Fleurs du Mal* van de Franse 19de eeuwse dichter **Charles Baudelaire** aangehaald, in wiens gedicht *'La Charogne' (Het Kreng)* ik de verwoording van dat macaber beeld terugvond :

Les mouches bourdonnaient sur ce ventre putride,
De vliegen gonsden bovenop die rottende buik
D'où sortaient de noirs bataillons
Waaruit zwarte kolonnes larven kropen,
de larves, qui coulaient comme un épais liquide
die - als een dik vocht -
le long de ces vivants haillons.
van die levende lompen afdropen.

In mijn Archiefje **'Even Kennismaken'** vermeld ik hoe het mij trof - wanneer ik mij naar school begaf in de Mariastraat, en voorbij de Sint-Salvatorskathedraal kwam - beenderresten te zien op het Sint-Salvatorkerkhof . Het intrigeerde me toen al, dat die stukjes been behoord hadden tot MENSEN die ooit waren zoals ik toen was en nu nog eventjes ben.

Toen ik mijn vader mocht vergezellen bij het brengen van een laatste groet aan een overleden bejaarde dame, klant van onze slagerij, werd ik geconfronteerd met dat bewegingsloze, weerloze mensenlichaam met vale kleur, dat gedoemd was in een kist te worden gestopt en te ontbinden. Het werkwoord *'kisten'* vind ik sedertdien – vanwege alles wat het voor de geest brengt - een van de akeligste woorden uit de Nederlandse woordenschat. Niet te verwonderen dus dat na dergelijk bezoek aan een 'aflijvige', de fundamentele levensvragen zich opdrongen aan de knaap die ik toen was.

JONGE MAN GEDOOD

bij Vreselijk Verkeersongeval te Sint-Andries

Langs de Gistel steenweg, ter hoogte van de « Lange Munte » heeft zich maandag jl. een vreselijk verkeersongeval voorgedaan, dat het leven heeft gekost aan de 29-jarige Guy Van Daele, wonende te Sint-Andries, Gistel steenweg 638.

Het slachtoffer kwam omstreeks 8 uur uit de richting Varsenare gereden, met naast zich zijn vader Raymond Van Daele, die een beenhouwerij uitbaat langs de Gistel steenweg. Ter hoogte van het ouderlijk huis voerde Guy Van Daele een maneuver uit om te kunnen parkeren. Op dit ogenblik werd hij eveneens aangereden door een Duitse bestelwagen die in zelfde richting reed. De auto kreeg hierbij een stoot waardoor hij met geweld in botsing kwam met een personenwagen bestuurd door de h. Van Steene uit Brugge, die uit de tegenovergestelde richting aangereden kwam. Vader en zoon Van Daele werden gewond en naar het Minneweterie kenhuis te Brugge overgebracht, doch kort na zijn aankomst aldaar, overleed Guy Van Daele aan de ge-

Slachtoffer Guy VAN DAELE.

die het vreselijk schouwspel te zien kreeg en hulp hasde, doch slechts even later bemerkte dat haar zoon en man de slachtoffers waren. Anderdeels dat Guy Van Daele amper één jaar gehuwd was met mej. Marleen Sabbe, die haar eerste kindje

Met het dodelijk verkeersongeval van mijn broer, in 1964, werd ik uit de kazerne van **Aarlen** teruggeroepen om nu geconfronteerd te worden met zijn levenloos lichaam in het mortuarium van het oude Sint-Janshospitaal te Brugge. De geboorte van zijn dochtertje, drie maand nadien, illustreerde hoe vreugde voor het nieuwe leven, een wrange bijsmaak kan hebben, en dat een flinke portie levensfilosofie nodig is voor echtgenote en familiale omgeving om het leven verder positief in te zien. Hoe plots de levensdraad kan doorgesneden worden door een samenloop van omstandigheden, het zich bevinden op de verkeerde plaats op het verkeerde tijdstip … het blijft een ondoorgrondelijk gegeven voor de nabestaanden. Niet te verwonderen dat een jong onderbroken leven, op het kerkhof als gebroken zuil - afgeknakte levensboom - wordt gesymboliseerd. Onzeglijk de impact die een dergelijk verlies op een familie en een individu heeft. Alle krantenberichten over weggerukte levens, hetzij door werk- of verkeersongevallen, hetzij als slachtoffer van blind geweld, zijn evenveel drama's met levenslange neveneffecten.

Wanneer op het eind van de jaren 70, begin jaren tachtig (?), de straat over het O.L.V.-kerkhof (noord) werd opgebroken voor rioleringswerken, kwamen verscheidene graven en grafkelders aan het licht, en in de hopen opgedolven aarde waren beenderen en schedels maar te rapen. De kinderen van de aanpalende lagere school moeten eveneens geïntrigeerd geweest zijn door die menselijke resten want een van de leerlingen was toen - fier als een pauw – zijn trofee komen tonen aan de onderwijzer : een onderkaak.

Die onderkaak deed me terugdenken aan mijn vroege jeugd, toen zondagse uitstappen te voet - met de familie - dikwijls de richting namen van het kerkhof van Sint-Andries, om er het kindergraf te gaan bezoeken van mijn overleden

broertje. Tijdens een uitstap per fiets - vader en jongste zoon - met als 'toevallige' bestemming het kerkhof, deden we die akelige ontdekking : in omgewoeld zand was een onderkaak aan de oppervlakte gekomen. Na wat gefilosofeer tussen ouder en kind, werd de 'kinnebak' deskundig weer in het kerkhofzand gestopt. Nog een moment dat onuitwisbaar op de harde schijf is bewaard gebleven.

Dat LEVEN & DOOD-thema is alomtegenwoordig aanwezig geweest. Als jonge leraar Frans, die ook geschiedenis mocht geven (*zie* **2 EVEN KENNISMAKEN**), was het passionant het licht te laten schijnen over de periode van **JOZEF II** , zoon van keizerin **Maria-Theresia** en broer van de terechtgestelde **Marie-Antoinette** in Frankrijk. Op onze trips met **Broeder Gaëtan** – proost bij de scoutsgroep S.F.X - kwam de **keizer-koster** af en toe ter sprake als het ging over het ***'raepestick'*** dat de stad Brugge had aangekocht voor de aanleg van het toekomstig stedelijk kerkhof. Die term ***'raepestick'*** – hier geschreven zoals ten tijde van de **architecte-voyer** - kwam soms tot leven in de gesprekken met mijn buren (zaliger), **Germain** en **Agnes** (de kantwerkster) van St-Jan in de Meers 6 en 8, die me steeds verzekerden, in hun 'vintage' Brugs : *Vor da'k op 't raepestick liggen, wil ik nog … (dit of dat doen).* Ook tijdens de lessen 'Vlaemsch' die ik - eind jaren tachtig, begin negentig – volgde in het Frans-Vlaamse dorpje Warhem (nabij Hondschoote), onder leiding van Professor **Marteel** *(Cours de Flamand),* kwam ooit het woord 'stick' voor in het weinig verheffend gezegde : *'t Is beter een stick in je kloten, dan met je kloten op 't stick.* Hier werd dus opnieuw gerefereerd naar dat stuk grond dat de steden dienden te verwerven om er de doden te begraven. Men bleef het nog steeds 'kerkhof' noemen, hoewel die 'hof' nu op een heel eind van de kerk gelegen was.

Dat Brugse kerkhof – buiten de stadsmuren - werd de laatste rustplaats van laat-18de-eeuwse, 19de-eeuwse Bruggelingen … tot heden. Dat er tegenstand was tegen die maatregel van de verlichte Jozef II, is niet te verwonderen en we kennen de verhalen waarbij lijken 's nachts op het 'stick' werden ontgraven om teruggebracht te worden in de schaduw van de parochiekerk. Het 19de-eeuws getouwtrek tussen kerkelijke overheid en liberalen betreffende het 'beheer' van die begraafplaats, kunnen we lezen in de bijdrage van auteur **Koen Rotsaert** in **Brugs Ommeland 1994/3-4,** of op de mooie, interessante en originele website **http://www.chambredood.be/kerkhofkwestie/** .

Smartelijk ongeval in Brugse volksbuurt

13-jarige knaap doet dodelijke val

MARC VAN DEN BERGHE

Vorige week vrijdag, even na de

dat hij in het deurraam terecht kwam, waarop zijn moeder opgeschrikt door het rinkelen der glasscherven naar buiten liep en hem op de grond uitgestrekt aantrof. Bevens ettelijke en aanzienlijke snijwonden vertoonde hij een gapende wonde in de liesstreek van de bil, waaruit het bloed gutste ; de slagader was immers getroffen.

Men kan zich de wanhoop, die zich van de moeder meester maakte, die beseffe dat haar kind aan het doodbloeden was, niet inbeelden. Ze verloor echter haar tegenwoordigheid van geest niet en stelde alles in het werk, om het bloed te stelpen waarin te eventwel niet slaagde door het feit dat de wonde te hoog was en er bijna geen plaats overbleef om de ader af te binden. Dr. Deckmijn, die inmiddels verwittigd werd en aanstonds ter plaatse snelde stond eveneens onmachtig. Hij deed het slachtoffer naar het hospitaal overbrengen, waar het in een minimum van tijd aankwam. Vijf dokters stelden er alles in het werk, om het jonge leven te redden. Waar een hartmassage toegepast werd en tevens overgegaan werd tot verscheidene bloedtransfusies konden de beste zorgen niet

Cercle droegen talrijke bloem kers, waaraan kaartjes waren maakt waarop te lezen stond mijn vriend Marc-…

Op het lijkkistje lag het e kleed, waarmede hij ettelijke heeft gezongen met het schu Rond de lijkkoets stapten d gertjes van het koor. Als een ken man stapte vader Van de ghe achter de koets, gevolg talrijke familieleden en vriend St. Annakerk waar de plechtig dienst plaats had, was veel t en honderden personen diende ten te wachten tot wanneer fergang plaats had. Op het d dachtenisje prijkte de foto zingende knaap waaronder v treffende woorden van de priester-dichter Guido Gezelle

« Bemind van al, bemind van Vol vreugde, waarheid, goed 't En was in uwen levensk Geen druppel of 't was zoet Hier geven wij nog een paas de treffende tekst van het tr aandenken.

« Heerlijk begaafd naar z lichaam kon Marc een schon komst tegemoet zien. Het leve te hem toe. Opgevoed in rui

Voor een jongeling van Sint-Andries was dat Brugse kerkhof een onbekend gebied … tot in 1957, jaar waarin een vriendje uit het zangkoor van de 'Frères', **Marc Vandenberghe**, zoon van de electricien uit de Langestraat, verongelukte door doorheen een glazen afdak te vallen … met dodelijke afloop. Hij werd begraven op het Brugs

kerkhof te Assebroek. De ganse plechtigheid had een enorme indruk op mij gemaakt en mijn belangstelling voor die dodenakker te Assebroek zal daar zijn oorsprong gehad hebben. Bruggeling geworden na mijn huwelijk, ging ik af en toe naar het Brugse *'raepestick'* om er met mijn nieuwe Asahi Pentax - met interne lichtmeting - sfeerfoto's te maken die moesten aanzetten tot het filosoferen over de vergankelijkheid van het leven.

Het ontstaan van dat *'raepestick'* is te situeren in de eindfase van de Oostenrijkse periode (decreet van **Jozef II** – juni 1784). Dat begraven buiten de stadsmuren om hygiënische redenen was goed en rationeel bedoeld, doch strookte niet erg met de volkse tradities en gewoontes. Het ***Décret Impérial sur les Sépultures*** = (keizerlijk decreet van Napoleon van 1804) verbood definitief nog lijken te begraven in kerken, tempels, hospitalen … of binnen de muren van steden en gemeenten. Het decreet gaf ook instructies i.v.m. de afstand die moest gerespecteerd worden tussen de stadsmuur en het terrein dat als begraafplaats zou dienen (35 à 40 m). Het terrein diende ommuurd te zijn (muur minstens 2 m hoog) en beplant te worden, maar in die mate dat de luchtcirculatie niet zou belemmerd worden. Iedere put die gedolven werd, moest 1,5 à 2 m diep zijn, en 80 cm breed. Om de vijf jaar werd de put geopend en de beenderen uitgehaald voor een nieuwe teraardebestelling.
Na een kleine tien jaar Frans bewind zal met dit keizerlijk decreet van 1804, de eigenlijke lay-out van de Brugse begraafplaats een aanvang nemen. Sinds Napoleon had een prefect het voor het zeggen in zijn departement, met - rondom hem - een hele administratie. Op het Brugse kerkhof merken we ook dat de laan tussen de hoofdingang en de Calvarieberg een soort erehaag vormt, en de Calvarieberg – en daarrond - de eretribune is voor personaliteiten uit die periode, en daarna.
Wanneer ik in die jaren 70 naar de Ville-Lumière trok, bleef o.a. de LEVEN EN DOOD-thematiek een drijfveer om kennis te gaan maken met dat specifiek aspect in de Parijse geschiedenis. Terwijl in onze gewesten het decreet van **Jozef II** aan het rijpen was, en uiteindelijk van kracht werd, speelden zich in de Parijse binnenstad lugubere taferelen af. Het is te lezen in om het even welke toeristische gids van Parijs dat - in 1780 - een scheidingsmuur tussen het kerkhof des Innocents en de kelder van een aanpalend huis het begaf, met het nare gevolg dat een massa aarde - verzadigd door een eeuwenlange opstapeling van verteerde lijken - die kelderruimte binnendrong. In een periode waarin men zich bewust werd dat er een verband bestond tussen ontbindende lichamen en ziekte, kunnen we ons voorstellen dat - op stedelijk gebied – het wijselijk besluit werd genomen die onhygiënische kerkhoven in de binnenstad op te ruimen, om te beginnen met 'le cimetière de l'église des **Innocents**' *(verwijzend naar de kindermoord van koning Herodes).* Dé oplossing om zich te ontdoen van de inhoud van die vele kerkhoven

binnen de stadsmuren, bleken de **oude kalkgroeven op de linkeroever** te zijn. Gedurende eeuwen hadden de Parijzenaars die kalklaag ontgonnen om huizen, kerken en paleizen te bouwen. De Parisien zegt immers dat wat in Parijs boven de grond staat, uit de Parijse ondergrond komt. Die holtes in de ondergrond konden dus best dienen als opbergplaats voor de menselijke kerkhofresten van de Parijse binnenstad; dat zou Parijs zuiveren en kwalijke geuren wegnemen.

Beenderen afkomstig van het Madeleinekerkhof.

OSSEMENTS DE L'ANCIEN CIMETIERE DE LA MAGDELEINE (RUE DE LA VILLE L'EVE-QUE N°s 1 et 2) DEPOSES EN 1844 DANS L'OSSUAIRE DE L'OUEST ET TRANSFERES DANS LES CATACOMBES EN SEPTEMBRE 1859. (***Foto Fernand HOSTE***)

Gedurende enkele jaren hebben aldus stortkarren - geladen met beenderen van die intra muros kerkhoven - 's avonds door de Parijse straten gerateld , begeleid door toortsdragende geestelijken die luidop gebeden opzegden, of gezangen zongen uit de Dodenmis. *('Nous avons bâti Paris – Jean-Paul Raymond – Ouest France)* Doel van al dat transport : de oude kalkgroeven van Montsouris, in de omgeving van wat nu de place Denfert-Rochereau is. Die trieste lading werd daar in een opening gestort die rechtstreeks in verbinding stond met de gangen van de groeve. De inhoud werd uiteindelijk gesorteerd en netjes opeengestapeld, zoals we nu kunnen constateren bij het bezoeken van dat sinister doolhof.

N.B. : Dat idee om overvolle begraafplaatsen te zuiveren of te verwijderen is een algemeen gebruik geweest bij ons en in de ons omringende landen. De ***St. Michaelskapelle und Beinhaus*** *in Oppenheim is er een illustratie van.* *(eigen foto's)*

Bij het doorlopen van dat 800 meter parcours in die 'gangen des doods' - die men **les Catacombes** ging noemen – gaan de gedachten ook naar de mensen die ooit in die krochten werkzaam waren: muren bouwen met schedels en scheen- en dijbenen, als waren het dijken, moet geen passionant werk geweest zijn. Hier en daar schedels gebruiken om er decoratieve motieven mee te vormen in die knekelwand, zal enige variatie en verstrooiing gebracht hebben in de eentonigheid van de arbeid. Wervels en ribben zullen ze dan wel achteloos achter de oprijzende muur hebben gegooid. Of die 'arbeiders' tijdens de arbeid, veel zullen gemediteerd

hebben over *'leven en dood'*, in een tijd waar *ziekte, lijden, en sterven* alomtegenwoordig waren, valt te betwijfelen. Vermoedelijk zullen ze de nodige humor ingebouwd hebben om te weerstaan aan de akeligheid van hun werk.
Tijdens een verblijf te Parijs, in de jaren 70, wilde ik absoluut direct contact maken met die macabere Catacombenrealisatie, die de breuk symboliseerde met de eeuwenoude gebruiken wat de teraardebestelling betreft. Mijn groene Michelins (1962 – 1968 - 1976) lichtten me in dat een bezoek aan dat Rijk der Doden mogelijk was op zaterdag, 's namiddags, vanaf 14 uur. De ingang bevond zich toen in het linker paviljoen van **Ledoux** (kijkend in de richting van het centrum). Later – wanneer ik met scouts, vrienden en cursisten van het Vormingsinstituut de Parijse Catacomben ging bezoeken, was de ingang aan het rechter paviljoen. Zo ben ik op een zaterdagnamiddag plaats gaan nemen in de lange rij nieuwsgierigen die het geduld opbrachten om toch maar even een glimp op te vangen van dat maxi-knekelhuis uit vorige tijden. Die lange rij nam dikwijls de totaliteit van het trottoir in, langs de Square Claude Nicolas Ledoux tot aan de rue Froidevaux. Wanneer uiteindelijk de grote afdaling begon, werd het een ingetogen tocht doorheen de nauwe gang - enkele tientallen meters onder het straatniveau – tot men de ingang van het **Rijk der Doden** bereikte :

ARRÊTE! C'EST ICI L'EMPIRE DE LA MORT
Halt ! Hier is het Rijk van de Dood (Vergilius).

Op een gedenksteen was te lezen …

CATACOMBES ETABLIES PAR ORDRE DE Mr.
THIROUX DE CROSNE L^{tnt} G^{al} DE POLICE
PAR LES SOINS DE M^{r}. C^{les} AXEL GUILLAUMOT
INSP^{r} G^{al} DES CARRIÈRES EN **MDCCLXXXVI (1786)**
RESTAURÉES ET AUGMENTÉES PAR ORDRE
DE M^{r} le Cte FROCHOT C^{er} D'ETAT
PRÉFET DU DÉPARTEMENT DE LA SEINE
PAR Mr HÉRICART DE THURY ING^{r}. EN CHEF
DES MINES INSP^{r}. G^{al}. DES CARRIÉRES
MDCCCX (1810)

Hier is dus aangeduid dat die kalkgroeven in 1786 werden ingericht, en dat ze gerestaureerd en uitgebreid werden door de Prefect van het Seinedepartement – **Frochot** - in 1810 *(Die naam vinden we nog terug in de geschiedenis van **Le Cimetière de l'Est** = Père-Lachaise).* Her en der werd de herkomst van de beenderen aangeduid op stenen panelen: *OSSEMENTS DU CIMETIÈRE DES INNOCENTS DÉPOSÉS EN AVRIL 1786. - OSSEMENTS DU CIMETIÈRE DES INNOCENTS DÉPOSÉS EN*

OCTOBRE 1787. – OSSEMENTS RECUEILLIS SOUS LE PAVÉ DE L'ÉGLISE ST. NICOLAS DES CHAMPS DÉPOSÉS EN 1859 DANS L'OSSUAIRE DE L'OUEST ET TRANSFÉRÉS DANS LES CATACOMBES EN 7BRE 1859 …

Grafschrift in de kerk van Lapscheure - begin 18de eeuw *(eigen foto)*

Het moraliserende element kon niet ontbreken. Het …

HEDEN MY, MORGHEN GHY!

dat we op onze graven zien, is ook in steen gegrift, in de Catacomben :

Ils furent ce que nous sommes,	*Zij zijn geweest wat wij zijn,*
Poussière, jouet du vent;	*Stof, speeltje van de wind;*
Fragiles comme des hommes,	*Kwetsbaar als mensen zijn,*
Faibles comme le néant!	*Zwak als het niet (onbestaande)!*

Onderweg komen we voorbij een monument waar de bezoeker aangemaand wordt de stilte te bewaren, en er 'klinkt' enigszins gramschap in de gegrifte woorden, aan weerszijden van het kruis …

SILENCE, ÊTRES MORTELS - VAINES GRANDEURS, SILENCE!
STILTE, STERVELINGEN - IJDELE HOOGHEDEN, STILTE!

Daaronder enkele verzen uit het werk van de Franse 18de-eeuwse dichter **Nicolas GIMBERT** (1750-1780), geschreven even voor zijn dood …

AU BANQUET DE LA VIE, INFORTUNÉ CONVIVE,
Op het feestmaal van het leven, ongelukkige disgenoot,
J'APPARUS UN JOUR, ET JE MEURS
Verscheen ik op zekere dag, en ik sterf,
JE MEURS ET SUR MA TOMBE, OÙ LENTEMENT J'ARRIVE
Ik sterf en op mijn graf, waar ik langzaam aankom,
NUL NE VIENDRA VERSER DES PLEURS
Zal niemand ooit komen wenen.

Ik hoef niet alle teksten weer te geven … Gelukkig maar, want aangekomen in de eeuw van het internet is (bijna) alles te vinden in een google-boek : **Inscriptions des Catacombes de Paris.**

Dat eerste bezoek aan de **Catacombes de Paris** begon dus met een 'ernstige' aanloop, gezien iedereen enigszins beducht was voor de kennismaking met die pre-revolutionaire Parisiens. Naarmate we verder doordrongen in dat Doden-imperium werd de sfeer minder gespannen en – zoals het dikwijls voorvalt in stressante omstandigheden – bracht 'humor' soelaas in de zaak. De decoratieve schikking van schedels en scheenbenen deed waarschijnlijk het verbeeldingsvermogen van sommigen op hol slaan, want de grappige bemerkingen volgden elkaar op. De in steen gegrifte dreigementen die stilte en eerbied moesten afdwingen, misten klaarblijkelijk hun doel. Het bleef niet bij woorden alleen : één iemand - die helemaal niet onder de indruk zal geweest zijn van die lugubere overblijfsels - had er niets beters op gevonden dan een opgerolde **Le Figaro** in het oog van zijn slachtoffer te duwen. Een andere oude Parisien had een **Gitane** in zijn neus. Van de gedrukte stemming van het begin, was niet veel meer te merken. Ook leek het bezoek aan dat stukje Parijse ondergrond voor enkele individu's dé gelegenheid te zijn om een macabere souvenir mee te gappen. Die ontembare drang van fanatieke souvenirjagers moet bij het toeziend personeel van de **Inspection des Carrières** bekend geweest zijn, want wanneer we de uitgang bereikten – in de rue Remy Dumoncel – werden we vluchtig 'gescreend', en over iedere abnormale uitstulping op het lichaam moest uitleg gegeven worden. Dat het geen overbodig ritueel was, bewezen de twee, of drie schedels die - achter de bewaker, op een legbord – de voorbijgangers aanstaarden. Het deed goed weer wat frisse lucht te happen, na die tocht in het Parijse dodenrijk. Ik keerde terug naar de **Avenue du Général Leclerc**, die – ondergronds - nog de vòòroorlogse benaming **Avenue d'Orléans** draagt. Dat mijn oude Michelin de **Catacombes de Paris** vermeldde als *P.C. central de la Résistance* in 1944, verwonderde mij niet. Daarbij had mijn **Guide du Paris Mystérieux** ***(1976****, Les Guides Noirs – Editions Tchou-Princesse)* heelwat te vertellen over de vermaarde souterrains van **Montsouris**.

Even intrigerend als **Les Catacombes de Paris**, leek mij het vermaarde **Cimetière de l'Est**, het kerkhof dat de naam draagt van ***le père de la Chaise*** *(Michelin 1962)*. De editie **1962** van mijn Groene Gids had heel nederig zijn bladzijde 173 voorbehouden voor wat informatie over die vermaarde begraafplaats. Het aanbevolen parcours dat toen te volgen was, bleef beperkt tot het rechter gedeelte van het oorspronkelijke Père-Lachaise + enkele losse nummers in het linker gedeelte. Als uitzondering was er het graf van **Sarah Bernardt,** aangeduid in het nieuwe gedeelte. Geen sprake dus van bekende namen uit de muzikale, litteraire, artistieke wereld uit de jaren zestig. **Edith Piaf**, stierf in **1963**.
Zoals voor het restaureren en het uitbreiden van de Catacomben (zie inscriptie: … *restaurées et augmentées par ordre de Mr le Cte FROCHOT …)*, is het opnieuw de

prefect van het Seinedepartement – **Frochot** - die bij het ontstaan van **le Père-Lachaise** betrokken is (*eventjes googlen met **Frochot** en **Père-Lachaise***).

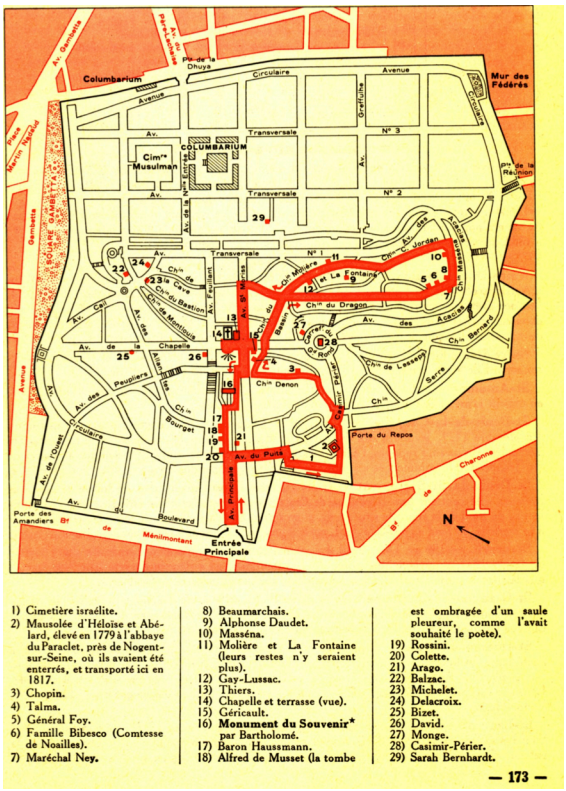

Parallel met het ***'raepestick'*** te Brugge, noteren we hier ook dat de stad Parijs een stuk grond verworven had buiten de stadsmuren. Die stadsmuur was toen de vervloekte tolmuur, die in de geschiedenis bekend staat als de **Mur des Fermiers Généraux,** en mede-oorzaak was van de Franse Revolutie**.** De vergelijking met het zandig ***raepestick*** loopt toch wat mank, in zoverre dat het **raepestick** toch een eind buiten de stadsmuren gelegen was (niet aan de rand) en dat – in Parijs - een mooi park met eigen reliëf en lay-out, de dodenakker werd. Zoals in Brugge, had de nieuwe begraafplaats 'startproblemen' zodat in den beginne vooral minder begoeden begraven werden op het nieuwe kerkhof. Er was dus een 'publiciteitscampagne' nodig om Père-Lachaise wat 'aantrekkelijk' te maken voor de Parisiens. Alle reisgidsen zullen het hebben over de 'graven' van beroemde Fransen (cfr. Molière en La Fontaine, Abélard en Héloïse…) die er geïnstalleerd werden, en moesten dienen als lokmiddel om de nieuwe begraafplaats aanvaardbaar te maken voor de Parijse bevolking. Zoals het Brugse kerkhof te Steenbrugge vooral zijn glans kreeg in de napoleontische periode, met de graven van notabelen en vermogenden rondom de calvarieberg, zo moet de reputatie van **le cimetière de l'Est** een enorme *boost* gekregen hebben, dank zij de 'toestroom' van vele, hooggeplaatste militairen die hun carrière hadden gemaakt in **la Grande Armée** en er het leven hadden verloren. Tijdens praktisch al mijn vakantieverblijven in de Lichtstad, waren telkens dagen voorbehouden (tijdens de bezoekuren !!) aan dat bovengrondse rijk van de Dood, meestal week-ends. In 1984, na een veertiendaagse cursus voor leraars Frans,

ingericht door de **Chambre de Commerce**, bleef ik nog een tweetal weken in de **rue de Tocqueville**, waarvan ettelijke dagen besteed werden aan het uitpluizen van Père-Lachaise. Mijn groene Michelin - editie **1968 -** leek als 2 druppels water op die van **1962** (-> Geen 'spoor' nog van Edith Piaf !). Mijn ***Paris et sa banlieue*** van **1976** vermeldde geen **Jim Morrison**, spilfiguur van The Doors, ook al lag de rockstar al zes jaar op Père-Lachaise. **Edith**

Piaf was er toen wel in vermeld. Vooral na de dood van **Theo Sarapo,** in 1970, werd het graf een soort bedevaartsoord. De foto's op het graf zijn sedert lang verdwenen, als buit van souvenirjagers. Nooit ben ik er geweest dat niemand bij het graf stond, of dat er geen bloemen stonden.

Gescande dia's uit mijn ouwe doos, met vergane kleuren, maar toch duidelijk genoeg om te merken dat de onmiddellijke omgeving van Morrisons graf niet ontsnapte aan de blijken van sympathie van de fans.

In de latere edities blijft de algemene informatie over het kerkhof even beperkt als in de vorige, maar de lijst bekende personen werd uitgebreid : het graf van **Morrison** – gesitueerd in het oude gedeelte - kreeg het nummer **24**. Voor wie nu (2016) **Google Maps** raadpleegt, bemerkt dat op le *Cimetière du Père-Lachaise* één graf zeker wordt aangeduid, dat van **Jim Morrison**. Door de jaren heen kon de evolutie van Jims veelbesproken laatste rustplaats en van de onmiddellijke omgeving gevolgd worden. Na enige tijd was het een bedevaartsoord voor rock-liefhebbers, en was de buste op het graf van **The Doors**zanger ook een object van begeerte voor de souvenirjagers onder hen.
De graven in de omgeving werden een 'schrijfbord' voor de enthousiastelingen die er hun boodschap op kwijt wilden. De plaats werd een trefpunt voor pick-nickers die er een droogje en een natje nuttigden en ook wel een wolkje bliezen. Met de lege flessen en vuilnis die er werd achtergelaten, begon het stilaan op een 'dump' te lijken. Je hoefde niet verwonderd te zijn - even verder en wat uit het gezicht - een fanatieke aanhanger van Jim te zien urineren tegen de grafkapel van een 19de eeuwse familie, die zeker nooit zal gedacht hebben dat hun eeuwige rust op dergelijke wijze kon verstoord worden. Toen het té erg werd, kwam er reactie van de stad en van de heemkundige verenigingen die een verdere verloedering van de site wilden tegengaan. De grote schoonmaak werd gedaan, het graf afgezet, en **Jim** bewaakt door een *gardien de la paix*.

Rationeel bekeken kan men moeilijk enthousiast zijn voor *kerkhoven* gezien men steeds tot het besluit komt dat – indien het systeem van ***eeuwige vergunning*** / ***concession à perpétuité*** gehandhaafd was gebleven - met de snelle opvolging van de generaties doorheen de verlopen tijd en in de toekomst, de ganse wereld één groot kerkhof zou worden. In de vergetelheid raken is echter altijd de vrees geweest van ieder menselijk wezen. Een optrekje te hebben in de dodenstad was dan ook – voor wie het zich kon veroorloven - een heel aanvaardbare ambitie.

Zo'n optrekje leek een stenen schuiloord te zijn om naam en familie in veiligheid te brengen voor komende eeuwen. De eeuwigheid duurt lang. Na enkele generaties kan die **garantie** heel bouwvallig worden, zowel letterlijk als figuurlijk. Père-Lachaise (zoals het Brugse kerkhof) toont dagelijks de relativiteit van dat **eeuwige** aan. Mijn enthousiasme voor **Père-Lachaise** had verscheidene facetten. Kunnen rondkuieren tussen de 'stoffelijke resten' van zoveel beroemde personen uit vervlogen tijden, gaf een onzeglijk gevoel. Op Père-Lachaise was te merken hoe de **geldingsdrang** van industriëlen, bankiers, militairen, burgers van aanzien … uit hun tijd van TO BE, zijn verlengstuk kreeg in de tijd van NOT TO BE. Ze wilden in de stad der doden, een domicilie dat beantwoordde aan hun roem of financiële kracht die ze ooit gehad hadden. Mijn oude, verkleurde dia's - gemaakt met mijn VOIGTLÄNDERtje - herinneren mij eraan dat ik geïnteresseerd was in het fotograferen van die **versteende drang om boven de anderen uit te steken**.

Een dergelijk speciaal graf leek mij dat van de familie Auguste **BAIN** (93). In het boek *AU PÈRE- LACHAISE* van **Michel Dansel,** kon ik later lezen p.128: … *nous remarquons la riche et très* ***tarabiscotée*** *chapelle de la famille BAIN.* **Tarabiscoté** betekenent : *overladen met versierselen, onnodig gecompliceerd* … en dat kunnen we merken. Pater familias **Auguste Bain** – fabrikant van scheermessen - troont bovenaan. Daaronder merken we zoontje Robert (met hond), voor wie het graf werd gemaakt. Als enige mannelijke erfgenaam overleed de jongen op 13-jarige leeftijd, na een korte ziekte. Die Auguste BAIN had een fabriekje van messen, scharen, scheermessen en van de 'tondeuse mécanique', het toestelletje dat mijn kapper gebruikte vooraleer de elektrische tondeuse zijn intrede deed. Zelfs het 'schaartje' dat ik gebruik om het 'hoedje' van mijn gekookt eitje af te snijden, is een uitvinding geweest van de heer **BAIN**.

Een ander graf, al even intrigerend, heeft een militair uitzicht. De periode van Napoleon, met zijn vele bevelhebbers - gesneuveld op het veld van eer of niet - was een publicitaire boost voor het nieuwe, 'buitenmuurse' kerkhof. De laatste rustplaats van vice-admiraal **DECRÈS**, kon niet onopgemerkt voorbijgelopen worden.

Deze getrouwe van de keizer, die de verscheidene regimes had doorlopen als actief zeeman, zou minister van de marine worden. Na Waterloo was zijn rol uitgespeeld en trok hij zich terug. Zijn levenseinde (1821) was minder glorieus aangezien hij het slachtoffer werd van roofmoord gepleegd door zijn kamerdienaar. Op het graf, twee bas-reliëfs i.v.m. met enkele heroïsche fasen uit zijn militaire periode - **Malta**. De naam **Decrès** vond ik zelfs niet terug in mijn *Robert* woordenboek *Dictionnaire des Noms Propres.*

De enorme afgeknotte kegel op het graf van diplomaat **Félix de Beaujour,** die we doorheen alle regimes kunnen volgen - Consitituante, Legislatieve, Nationale Conventie, Directoire, Consulaat, Keizerrijk, Eerste restauratie, 100 Dagen, Tweede restauratie, Louis-Philippe - deed me denken aan de episode uit de Catacomben, toen het ernstige werd vervangen door het vermakelijke, de lach na de traan. Dit imposant monument, bedoeld als een *'lanterne des morts'*, staat in alle reisgidsen vermeld, en iedereen wil het zien. Toch enigszins verbaasd toen ik merkte dat sommige Franse bezoekers het hier heel oneerbiedig hadden over *'la grande bite'* (de grote lul), vergelijking die we uiteindelijk niet kwalijk kunnen nemen. Die bijnaam kon ik naderhand zelfs terugvinden in het boek van **Michel Dansel**, die nog meer pikante details kon geven i.v.m. deze *'phare'*. Een verkleurde dia (compositie !) blijft mijn vroegste herinnering aan *le phare* van **Félix** de Beaujour (op de achtergrond) en aan het monument (obelisk) opgericht voor juffrouw **Charlotte-Emilie de Dias-Santos**, die op 16 jaar stierf 'na een lange ziekte'.

Het **onherroepelijke**, **onherstelbare,** dat vervat zit in de DOOD, is een ander aspect dat me intrigeerde. '*Overleden*' deed, en doet me steeds denken aan de ouderwetse gloeilamp waarin de wolframdraad **gebroken**, en **niet te herstellen** is. Het definitieve afscheid van een dierbare naastbestaande, met wie lief en leef werd gedeeld, is altijd een trauma geweest voor de overblijvenden. Aan verdriet en nostalgie kon op de dodenakker een persoonlijke uitdrukking gegeven worden, vooral evenredig met de kapitaalkrachtigheid van de familie . Een moment gedeeld met vriend-huisdier , de serene en tedere glimlach van de moeder voor haar kind, een overgave in wanhoop en verdriet, de

meewarige blik, een laatste groet aan de geliefde, de smart … werden versteend weergegeven.
Het graf van Fernand **ARBELOT** (1880-1942) vond ik zò aangrijpend dat het eveneens tot mijn eerste souvenirs behoort. Die uitgestrekte figuur die het gelaat van de geliefde tussen de handen houdt, moet velen aangesproken hebben want we vinden hem terug in vele reisgidsen en – hedentendage – op internet. Veertig jaar geleden kon men maar genieten van de esthetiek en de originaliteit van het graf, en de naam en de data noteren. Verdere opzoekingen waren niet zo evident. In onze 21ste eeuw kunnen we onmiddellijk te weten komen – dank zij het web (ASSOCIATION des *AMIS et PASSIONNES du PERE-LACHAISE)* – dat die Monsieur **ARBELOT** directeur was van de *Westminster Foreign Bank Ltd, 18, place Vendôme,* en dat **Wansart** (1875-1954) de maker is van het beeld. Bij verder tokkelen komen we bij *ARTNET.COM* en andere, en zien we dat onze Belgische **Edgard Tytgat** de beeldhouwer en zijn zoon geschilderd heeft.

Ik volgde eerst getrouw de aangeduide weg in mijn michelin en nadien de vermelde nummers die afweken van die rode lijn. Mijn voorkeur ging naar déze personaliteiten die mij bekend waren vanuit het onderwijs dat ik gekregen en gegeven had, en aldus hoogtepunten vormden in de geschiedenis van de literatuur, de wetenschap, de beeldende kunsten, de politiek … (steeds de woorden van Théo Lefèvre indachtig: *Eerst de hoogtepunten!)*. Het gaat er hier niet over de ganse begraafplaats en zijn 'bewoners' te bespreken, wel enkele highlights aan te halen die me dierbaar waren bij het doorlopen van dat beroemde kerkhof, genaamd naar *le Père de la Chaise.*

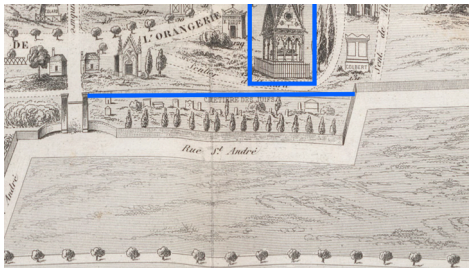

Bij nummer 1 was vermeld: **Cimetière israélite**, m.a.w. het Joods kerkhof. Met de heer **Vincent de Langlade** hebben we later de overblijfselen van de afscheiding van dat kerkhof bezocht en gesitueerd op een oud kerkhofplan. Het is weer de charme

van onze elektronische tijd dat we dat plan van A. HENRY 1852 kunnen raadplegen op internet en dat het behoort tot *le Domaine Public.*
Op hetzelfde plan is ook nr 2 aangeduid, een neogotisch praalgraf : ***Mausolée d'Héloïse et Abélard**, élevé en 1779 à l'abbaye du Paraclet, près de **Nogent-sur-Seine**, où ils avaient été enterrés, et transportés ici en 1817.* Het bevindt zich in de omgeving van de ingang, dus in het oude gedeelte (sector VII, 7de divisie). Eventjes googlen met deze twee namen om het spannend verhaal te vernemen van hun liefde met hindernissen, zonder happy end.

Voor **Chopin** (nummer 3) moest ik wat opklimmen naar de 11de divisie om er zijn graf te fotograferen. **Chopin** heeft een dubbele rustplaats : zijn lichaam in Parijs, zijn hart in zijn geliefd Polen (Warschau). Het medaillon met zijn profiel, en de ontroostbare Euterpe - muze van de Muziek - zijn realisaties van (Jean-Baptiste) **Clésinger**, de beeldhouwer die enige tijd de schoonzoon was van **Georges Sand**, de schrijfster met wie Chopin jarenlang een verhouding had. (*foto's : een scan van mijn verkleurde dia uit lang vervlogen tijden – een meer recente dia, genomen tijdens een van de bezoeken aan Père-Lachaise – **foto Marie-Anne Saesen***).

Aan de andere zijde van die wegel bevindt zich nu het graf van **Pierre Desproges (10e),** bekend humorist die op jonge leeftijd gestorven is (1988), een korte tijd na **Thierry le Luron** en **Coluche** (1986).
Op mijn weg naar **4** = **Talma**, had ik het geluk nog andere bekendheden te 'ontmoeten' : Edouard **Branly**, de pionier op gebied van radioverbindingen. De tekst op het monument : 1890 PAR SA DÉCOUVERTE DE LA RADIOCONDUCTION **BRANLY** DONNE AU MONDE LA TÉLÉMÉCANIQUE ET LA TÉLÉGRAPHIE SANS FIL. Dominique Vivant **Denon** vergezelde Napoleon tijdens de Egyptische veldtochten en werd de eerste directeur van het Louvre ; een pavillon is naar hem genoemd. Joseph **Lakanal** is lid geweest van de Nationale Conventie (1792 – 1795) en bekend voor zijn initiatief wat betreft de scholenbouw. Tijdens onze trips rondom Parijs, konden we kennis maken met het indrukwekkende *Lycée Lakanal*, nabij het kasteel van *Sceaux*. Ook de Italiaanse componist Luigi **Cherubini** heeft dichtbij het graf van Lakanal, zijn laatste rustplaats gevonden.

Vivant DENON
foto **: Marie-Anne Saesen**

Nummer **4** op het parcours – François-Joseph **Talma** – was mij onbekend. Het graf was eerder 'gewoon' en toendertijd wat verwaarloosd, helemaal niet zo imposant als op oude gravures te zien is. Slechts de naam **TALMA**, in grote letters, op een sarcofaag, verwees naar de acteur uit lang vervlogen tijden. Deze beroemdheid, die het succes kende tijdens het Ancien Régime, de Revolutie, en vooral tijdens het Keizerrijk, kwam tot leven wanneer ik mijn oude illustraties doornam waarin nog verwezen werd naar dit uitzonderlijk toneeltalent. In de *Patriote Illustré* van **31 oktober 1926** was een artikel gewijd aan **Talma** n.a.v. van de herdenking van zijn overlijden, een eeuw voordien (19 oktober 1826).

La France littéraire et artistique vient de célébrer le centenaire de la mort de Talma, qui fut peut-être le plus grand acteur du théâtre français au XIXe siècle. Sous le premier empire, il incarna avec un égal succès tous les héros du grand répertoire classique.

Talma, le tragédien, de l'époque Napoléonienne

Nog duidelijker kwam de bekendheid van **Talma** tot uiting in een persoonlijke brief van **Catherine Van Caneghem (2 juni 1820)** aan haar broer **Jacques**, die aan de nieuwe universiteit te Gent, de **rechten**studies had aangevat … (*Binnenkort* => **Brieven van Catherine aan haar broer Jacques 1818-1823**).

Ze schreef dit briefje om – op aanraden van vader VC – haar broer aan te sporen de voorstellingen van de vermaarde **Talma** te gaan zien in de Gentse **Komedie**. Papa VC had immers zeer lovende kritiek gelezen in de dagbladen. Er werd ook gezegd dat heelwat personen uit Brugge daarvoor speciaal naar Gent zouden gaan. Gezien hij in Gent studeerde en verbleef, waarom zou hij van die gelegenheid geen gebruik maken? Dat zou vader VC zeker op appreciëren. Zij vroeg ook aan haar broer – indien hij de tijd had en indien het zijn studies niet zou schaden – iets te laten weten over het verloop van die voorstelling. Dat zou haar en vader VC tevredenstellen. In haar zusterlijke bezorgdheid gaf ze haar broer de raad vroeg te gaan, teneinde een mooie plaats te hebben om alles goed te horen en niets van de tekst te missen.

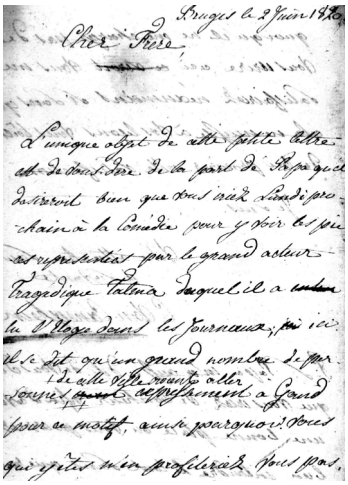
Bruges le 2 Juin 1820

Chez Frère,

Zoals vader Van Caneghem (l'architecte-voyer) de gewoonte had, duidde de zoon aan wanneer hij die brief ontvangen had (*de 3de van de Zomermaand* = Juni) en van wie hij afkomstig was. Merkwaardig genoeg heeft hij in het Nederlands aangeduid dat het zijn *'zuster Katrijn'* is die geschreven had. Invloed van de aansluiting bij Nederland ?

Monsieur
Mr. Jaques Van Caneghem
Chez Melle Josephine Stobbelaers
marché aux herbes à
Gand

Bruges le 2 Juin 1820

Cher Frère,

L'unique objet de cette petite lettre
est de vous dire de la part de Papa qu'il
désirerait bien que vous iriez Lundi pro-
chain à la Comédie pour y voir les piè-
ces représentées par le grand acteur
tragédique ***Talma*** *duquel il a ~~enten-~~*
lu l'éloge dans les Journaux; ici
il se dit qu'un grand nombre de per-
sonnes de cette ville croient aller expressément à Gand
pour ce motif, ainsi pourquoi ? vous
qui y êtes n'en profiteriez vous pas,
Je crois qu'il ferait plaisir à Papa.
Si après que vous y auriez été vous
lui en donniez quelques petits détails
quoiqu'il ne me charge pas de
vous écrire, ceci ~~ce serait~~ vous me
satisfairiez néanmoins si sans que
cela ne nuise à vos leçons vous tâchiez
de lui procurer cette satisfaction.
Je suis
Votre attachée Soeur
et Servante

C: Van Caneghem
P:S: Papa m'a aussi dit de vous dire
que vous iriez de bonheur afin d'avoir
une bonne place ou vous pourriez
bien entendre le tout sans que rien
ne vous échappe

Brugge 3en Zomermaand 1820
Mijne zuster Katrijn

… Voorbij TALMA was er ***nummer 5 generaal Foy, 6 la comtesse de Noailles, 7 maarschalk Ney … Beaumarchais, Alphonse Daudet, Masséna, Molière et La Fontaine …***

Om méér te weten over Père-Lachaise dan wat in mijn reisgidsen te vinden was, had ik mij het boek aangeschaft van **Michel Dansel** – AU PÈRE LACHAISE (Fayard 1981), waarin de verscheidene sectoren (+ de daartoe behorende divisies) waren aangeduid. Iedere divisie vermeldde de bekende personen die er hun graf hadden. Later kwam daarbij **Vincent de Langlade** UNE HEURE AU PERE LACHAISE (1988), kwestie van enigszins te updaten. Deze **Vincent de Langlade**

was in die jaren (zeventig, tachtig en negentig) wel een autoriteit op het gebied van kennis van de Parijse begraafplaatsen. Met deze bekende gids had ik het voorrecht heelwat uren door te brengen op Père-Lachaise, waar hij een heel spectrum aan bezoeken had : ***le Père-Lachaise des auteurs … des financiers … des scientifiques …*** zelfs ***le Père-Lachaise à la carte***. Ook *le cimetière de Montmartre, de Montparnasse, de Passy, Saint-Vincent* … kwamen aan bod. *(even googlen met die naam)*

Na enkele bezoeken aan **Père-Lachaise** had ik al vlug door dat het comfortabeler was – eenmaal men de historische 'opbouw' van het kerkhof in het hoofd had geprent – de ingang in de *rue des Rondeaux* te verkiezen. Vanaf daar was het dan steeds een rustige afdaling – van nieuw naar oud - in de richting van de hoofdingang, aan de *Boulevard de Ménilmontant*, rechtover de *Rue de la Roquette*. Die slalomafdaling gebeurde natuurlijk in fasen, gespreid in ruimte en tijd, want 44 ha dodenakker worden niet zòmaar doorlopen.
In de lijst van beroemdheden die geciteerd werden in mijn eerste michelingids – zoals ook in de volgende - moest een keuze gemaakt worden … *l'embarras du choix*.

Wat de politiekers uit de 19de eeuw betrof, waren het graf van **Adolphe Thiers**, van baron **Georges Eugène Haussmann,** en van president **Edgard Faure** een 'must'.

Maarschalk MONCEY aan de Barrière de CLICHY 1814
(geënsceneerd !) naar een schilderij van Horace VERNET – illustratie in LE PETIT JOURNAL van 3 april 1904. De geallieerden (hier Russen) staan aan een 'poort' (Barrière) van de tolmuur, die toen de limiet van Parijs was.

Na de nederlaag van Napoleon, in 1814, en ook nog in 1815, werd Parijs enige tijd bezet door de geallieerden. Sommige reisgidsen beweren dat het woord *bistro* uit die tijd zou dateren, zijnde het Russisch voor 'vlug', in de zin van: Bedien ons snel!
Om te beletten dat Parijs ooit nog een dergelijke vernedering zou ondergaan werd in de jaren 1840 – tijd van grote internationale spanningen - onder impuls van eerste-minister **Adolphe Thiers** dan toch beslist, een verdedigingsgordel te bouwen die Parijs moest beschermen tegen vijandelijke aanvallen. Die gebastioneerde muur kreeg de naam : ***l'enceinte de Thiers***. Vooruitgeschoven forten ('les forts détachés') maakten daar deel van uit . Zoveel keren zijn we - tijdens onze trips naar Parijs - langs het *Fort de l'Est* en aan de overblijfselen van *Bastion 1* voorbijgereden, of stonden we aan de muren van de *Forteresse du Mont-Valérien*, nu de herdenkingsplaats voor de weerstanders uit W.O. II.

Trip maart 2003 : le Mont-Valérien
Foto : Jan Vandamme

De revolutie van 1848 maakte een einde aan het koninkrijk van Louis-Philippe en riep de Tweede Republiek uit, waarvan uiteindelijk de neef van Napoleon I president werd. Die republiek werd omgebogen tot keizerrijk (december 1852) door diezelfde neef, die aldus keizer werd van Frankrijk : **Napoleon III** (Second Empire 1852-1870).

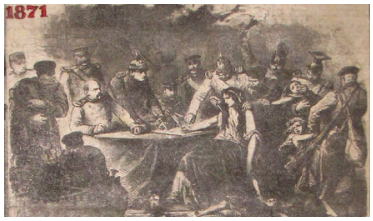

1871 – Marianne = Frankrijk tekent de overgave. Links : Otto von Bismarck. Illustratie LE PETIT JOURNAL 1919-07-13 (eigen archief)

Dat keizerrijk eindigde op een conflict met Pruisen. Wanneer **Napoleon III** verslagen werd te Sedan, begin september 1870, rukten de Pruisen en hun bondgenoten op naar Parijs en omsingelden de hoofdstad. De Franse regering capituleerde (maart 1871), maar de Parisiens niet. De gewapende strijd die daarop ontstond tussen de officiële Franse troepen (regering in Versailles met **Adolphe Thiers** => les Versaillais) en de opstandige Parijzenaars, wordt **de Parijse Commune** genoemd. Die burgeroorlog sloeg diepe wonden in het Frankrijk van die tijd. De officiële Franse troepen trokken - op bevel van **Adolphe Thiers** – Parijs binnen om die revolte neer te slaan. De laatste fase van die strijd speelde zich af op het kerkhof van Père-Lachaise waar vele Communards werden gefusilleerd. Die **Mur des Fédérés** werd zowat een bedevaartsoord voor alles wat communistisch getint was, en bij sommige gelegenheden kon/kan je er een groepje 'bedevaarders' zien die er – met opgeheven vuist - ***de Internationale*** zongen/zingen.

Een foto uit de ouwe doos …
Le Mur des Fédérés

Ermordete Kommunarden. Zwölf von zwanzig- oder dreißigtausend. Nachdem die letzte Barrikade am 26. Mai 1871 gefallen war, erschossen die Sieger wahllos ihre Gefangenen. Eine Woche dauerte das Blutbad, fünf Jahre dauerten die Prozesse. Bis heute wirkt der Schrecken nach: Marx und Lenin riefen zur Rache für die Opfer auf, und in den Revolutionen unseres Jahrhunderts lebt die Pariser Kommune fort

In mei 1971 was het 100 jaar geleden dat die burgeroorlog tussen de opstandige Parisiens en de officiële regering van **Adolphe Thiers** een einde nam. ***Paris Match*** publiceerde een foto van de familie **Thiers**, met als onderschrift : *L'homme qui a 'maté' (getemd) la Commune* : *Monsieur* ***Thiers***. Ook in ***Stern*** stond een reportage over de Parijse Commune, met daarbij de historische foto van de *'ermordete Kommunarden'*, een twaalftal van de vele duizenden *(reportages indertijd uitgeknipt om mijn geschiedenislessen te illustreren)*. Niet te verwonderen dat **Adolphe Thiers**, eerste (voorlopige) president van de Derde Republiek (1870-1940), niet alleen maar vrienden had. Ook niet te verwonderen dat het graf van **Thiers** af en toe besmeurd werd/wordt, en ter gelegenheid van 100 jaar Parijse Commune, ook beschadigd werd door een bom.

Veel soberder dan de indrukwekkende 'graftempel' van **Adolphe Thiers**, is de eenvoudige grafkapel van de familie **Haussmann**. Vooral de ligging van het graf

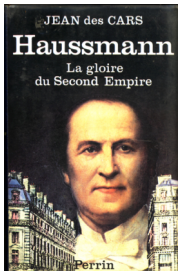

duidt aan dat het om een opmerkelijk iemand gaat : de prefect van het Seinedepartement ten tijde van het Tweede Keizerrijk. Het is te situeren aan de linkerzijde van de *Avenue Principale*, eerder bovenaan, nabij het *Monument aux Morts* van beeldhouwer Albert Bartholomé. Wat verder, aan de overzijde, bevindt zich het graf van **Félix Faure**. Het boek van Jean des Cars : *HAUSSMANN – La gloire du Second Empire (Perrin),* was een uitstekende informatiebron om meer te vernemen over deze Duitse protestantse familie die, na vele moeilijkheden, zich in de Elzas vestigde. Deze streek was - als gevolg van Lodewijks streven om de Rijn als natuurlijke grens te hebben – bij het Franse grondgebied gevoegd geworden. Reeds vòòr de Revolutie had de grootvader zich in Versailles gevestigd, en speelde daar een rol in het politieke leven. De vader, **Nicolas-Valentin Haussmann**, was – steeds volgens dezelfde bron - in dienst van Napoleon als *Commissaire des Guerres* en als *Intendant Militaire*. **Georges Eugène Haussmann** werkte zich snel op in het administratief systeem van de Julimonarchie (Louis-Philippe) en van de Tweede Republiek (Louis-Napoléon als president) en bracht het tot prefect in departementen zoals Le Var, L'Yonne, en la Gironde. Wanneer Louis-Napoleon tot keizer werd geproclameerd, werd **Haussmann** aangezocht om **préfet de la Seine** te worden. In deze functie werd hij bekend als *'l'éventreur de Paris'*, degene die de buik van Parijs openrijt. Dat typische, middeleeuwse woonwijken hebben moeten wijken voor de nieuwe projecten, is een feit. Oude foto's wekken nostalgie op over wat verdwenen is, maar voor een urbanist met grootse gedachten moet Parijs een bekorend ontginningsgebied geweest zijn.

Helemaal aan de basis van de metamorfose lag hij niet. Er waren reeds vroegere verwezenlijkingen geweest. Vele informatie i.v.m. de metamorfose die Parijs onderging in de 19de eeuw, vond ik terug – samengebundeld, overzichtelijk en overvloedig gedocumenteerd – in het prachtig boek *Atlas du Paris haussmannien* van **Pierre Pinon,** *architecte et historien.* Grote projecten en realisaties hadden reeds plaatsgehad in de periode van het Eerste Keizerrijk, tijdens de restauraties van de Bourbons, en onder Louis-Philippe. De grote impuls werd gegeven ten tijde van Napoleon III die – als banneling in Londen (1846-1848) - inspiratie had opgedaan voor de nieuwe lay-out van de Franse hoofdstad. Bestonden er vele plannen en projecten, het zal **Haussmann** zijn die door zijn directe en onverbiddelijke aanpak, tot resultaten zal komen. Onze trips hadden dikwijls als doel een of ander 'hoogtepunt' uit de periode van het Tweede Keizerrijk te belichten. Zo de vele nieuwe **boulevards** *(St-Michel, St-Germain, de Magenta, de Sébastopol …)* en **avenues** *(Opéra, Foch – eertijds de l'Impératrice -, Victoria …)* die een bebouwing kregen die typerend was voor die periode en zijn invloed had doorheen de Derde Republiek. Zo ook de **kerken** *(La Trinité, Saint-Augustin, Saint-François-Xavier…),* een

gevangenis *(La Santé)*, de **gemeentehuizen** *(Mairie du 1er, 2e, 3e, 11e … Arrondissement)*, de **monumenten** *(Opéra, Palais de Justice, Tribunal de Commerce, Théâtre de la Ville, Théâtre Sarah Bernhardt …)*, **de markten** *(Saint-Quentin, les Halles –* afgebroken*)*, de **pleinen** *(Place de l'Etoile, du Châtelet, de l'Opéra, St-Michel …)*, de **squares** *(Square Louvois, St-Jacques, du Temple, Laborde …)* en de **fonteinen** *(Fontaine St-Michel, square Louvois …)*, de nieuwe **parken** *(Buttes-Chaumont, Montsouris, Monceau …)* en ook de aangehechte **bossen** aan de rand (*Bois de Boulogne* en *Bois de Vincennes*). Evenzo de nieuwe sanitaire voorzieningen zoals **reservoirs** *(Ménilmontant en Montsouris)*, **waterleiding** en **riolering** …

Deze Parijse 'highlights' uit de tijd van het Tweede Keizerrijk waren graag bezochte oorden voor onze trips naar de *Ville Lumière*.

Een geleid bezoek had me ooit kennis laten maken met het **Palais Garnier**, met de onderbouw ervan en de problemen die de moerassige bodem had gesteld bij de opbouw, met het 'meertje' onder de opera, met de indrukwekkende 'salle des cabestans' (windassen/haspels voor het ophalen of neerlaten van de decors), de scène, de 'foyer de danse' achter de eigenlijke scène, en natuurlijk de algemeen klassieke delen van de opera : vestibules, de monumentale trap, de foyers en rotondes, de zaal … De Parijse opera *(Opéra Garnier)* kan nog steeds getuigen van de pracht en praal van die periode en is steeds een van mijn favorieten geweest om een stuk Parijse geschiedenis van de tweede helft van de 19de eeuw aan de man te brengen. Het monument kon immers de Parijse Commune overleven, in tegenstelling tot het Paleis van de Tuileries, het stadhuis, het Rekenhof … Nog steeds is aan de soberheid te zien - wanneer men de avant-foyer verlaat om zich naar de *Rotonde du Glacier* te begeven - dat de val van Napoleon III, ook het einde was van de geldstroom die aan de opera werd besteed. Tijdens de Derde Republiek werd de Opera – bij bezoek van buitenlandse staatshoofden – een uitstalraam voor Franse kunst en cultuur.

10 mei 1903 : Officieel bezoek van de Engelse koning (eigen archief).

De website van Wikipedia i.v.m. de Parijse opera is mooi geïllustreerd en gedocumenteerd.
De backgroundliteratuur die me toeliet over het Palais Garnier te vertellen was vooreerst **L'Histoire des Salles de l'Opéra de Paris** van **Jean Gourret**, dat o.a. een overzicht geeft van de voorgangers van het Palais Garnier, elk met zijn geschiedenis. In de reeks **Paris aux Cent Villages** was het nummer 60 hoofdzakelijk gewijd aan de Parijse opera. Later kwam daar het mooi geïllustreerde werk bij van **Gérard Fontaine** : **L'Opéra de Charles Garnier** (Editions Patrimoine).

Onlosmakelijk verbonden met de naam **Haussmann**, zijn de medewerkers :

- le chef du *Service du Plan*, **Eugène Deschamps**, de man die nieuwe boulevards en avenues uittekende teneinde snellere verplaatsingen toe te laten van burgers, en van de soldaten die moesten ingrijpen bij ongeregeldheden in de arbeiderswijken.

Nabij de Bastille, hoek Bd Henri IV - rue Jacques Coeur, een typisch voorbeeld van die style hauss-mannien (foto Marie-Anne Saesen)

Samen met het zich moderniserend verkeersnet, kreeg de bebouwing die deze lanen en avenues afboordt, een heel eigen karakter dat als *le style haussmannien* zal doorgaan. Wie Parijs doorkruist langs avenues en boulevards zal geconfronteerd worden met de imposante voorgevels in natuursteen, meestal zes verdiepingen hoog, met hun balkonlinten ter hoogte van de bel-étage (2de) en de vijfde verdieping. Onderaan is opgedeeld in een benedenverdieping (winkel, bureau …) en daarboven een entresol. Onder het zinken dak : één of twee verdiepingen, meestal voor bescheiden inkomens of huispersoneel. Rondom sommige monumenten golden strenge normen (Opera, Arc de Triomphe …) die doen terugdenken aan de opgelegde regels die werden toegepast bij de aanleg van de *'places royales'* ten tijde van **Hendrik IV** (Place des Vosges – Place Dauphine), **Lodewijk XIV** (Place des Victoires, Place Vendôme) **Lodewijk XV** (Place de la Concorde). Tijdens onze wandelingen was ook te merken dat – eenmaal we de grote verkeersaders van het Tweede Keizerrijk verlieten – het stratenstramien van vorige periodes weer zichtbaar werd.

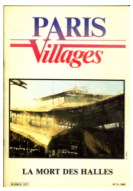

- le chef du *Service de l'Architecture*, **Victor Baltard**, vooral bekend voor **de Hallen** (uit het Parijse stadsbeeld verdwenen in het begin van de jaren 70) aan de St-Eustachiuskerk. Het waren de grote paraplu's die keizer Napoleon III gevraagd had om het Parijse bevoorradingscentrum te herbergen. Ik vind het nog steeds een voorrecht die *'ventre de Paris'* gekend te hebben. De eerste jaren 70 werden gekenmerkt door de volledige afbraak en de heisa die dat veroorzaakte. Met *Paris aux Cent Villages* en *Paris Villages* kon ik de ganse zaak vanop afstand volgen. In die zeventiger jaren stond aan de andere zijde van de Seine, een historisch gebouw te verkommeren : *la gare d'Orsay*, gebouwd op de gronden van het in de fik gestoken Rekenhof *(Cour des Comptes)*, ten tijde van de Parijse Commune. *(Hiervoor verwijs ik nogmaals naar de interessante websites op het internet, die deze periode van de Parijse geschiedenis weergeven met de fotografie uit de pionierstijd. Googlen met* ***La Commune de Paris****.)* De gangbare overtuiging in die tijd was dat president Valéry Giscard d'Estaing toen besloten had de verwaarloosde Gare d'Orsay in ere te laten herstellen om de verdwijning van de Hallen enigszins goed te maken. Dat nieuw station dat in 1900 de reizigers uit de richting Orléans te Parijs moest onthalen zodat ze zich van vandaar uit naar de terreinen van de Wereldtentoonstelling zouden kunnen begeven, werd uiteindelijk een museum dat nu de schakel is tussen het *Louvre* en het *Musée National d'Art Moderne (Centre Pompidou)* : die ontbrekende schakel was de kunst uit de periode 1840-1914, waartoe o.a. behoren de impressionisten (die ik in mijn jonge jaren in *Le*

Jeu de Paume moest gaan bekijken), de expressionisten en de andere kunststrekkingen uit die periode. Een andere must van **Baltard**, de kerk van **St-Augustin**, aan de kruising van *boulevard Malesherbes* met *boulevard Haussmann*. Deze kerk stond eveneens op ons programma wanneer het Tweede Keizerrijk tot een van de thema's van onze uitstap gehoorde. Saint-Augustin was een uitstekend voorbeeld om het eclectisme van die periode te verduidelijken. De stoffelijke resten van architect Baltard berusten op *'le cimetière du Sud'* (Montparnasse).

Vuurwerk op 14 juli 1892 in het Parc des Buttes-Chaumont (Le Petit Journal)

- le chef du *Service des Promenades et Plantations*, **Adolphe Alphand.** Hij en **Gabriel Davioud**, twee namen die constant opduiken wanneer gesproken wordt over parken, squares en fonteinen in de Franse hoofdstad. Le Bois de Boulogne – dat recentelijk bij het grondgebied van Parijs was gevoegd – was een van de eerste Parijse realisaties. Nadien volgde het Bois de Vincennes. Intra muros werden de parken van **Les Buttes Chaumont, Montsouris** en **Monceau** aangelegd. Dikwijls stond op ons programma – bij het toekomen in Parijs – een frisse wandeling doorheen ***le Parc des Buttes-Chaumont***. Er viel heelwat te vertellen … Eerst en vooral de naam : *les buttes* = de heuvels (la Butte Montmartre), *Chaumont* = Mont Chauve = kale berg *(Dictionnaire des noms de rues – B. Stéphane)*. Die oude gipsgroeven werden stortplaatsen voor afval, om uiteindelijk – tijdens het Tweede Keizerrijk – tot een prachtig park te worden omgetoverd. Het is de 'landschapsarchitect' (paysagiste) **Adolphe Alphand** die er de lay-out van bepaalde. Een meertje, een waterval, grotten, een tempeltje, een hangbrug en een hoge brug (die ondertussen een kwalijke reputatie kreeg, hij kreeg de naam van *Pont des Suicidés*) maakten er een feeërieke plek van, waar nu de paartjes op zaterdagmorgen komen poseren voor hun huwelijksfoto.

Het ***parc Montsouris*** was een andere 'groene long' waar we graag een luchtje gingen scheppen. Het park is gelegen aan de Boulevard Jourdan. Aan de rand ervan bevindt zich het metro station *Cité Universitaire* (souvenirs, souvenirs 1962 !) en aan de overzijde de eigenlijke **Cité Universitaire** (met o.a. de Belgische residentie **Fondation Biermans-Lapôtre)** die een baken van vrede, verzoening en volksontwikkeling moest betekenen na de grote slachting (14-18). Afgezien van de klassieke bronnen had ik het nodig geacht de ganse problematiek i.v.m. het opheffen van die militaire gordel van dichterbij te bekijken. Daarvoor had ik mij in *Le Pavillon de l'Arsenal* het mooi gedocumenteerde werk aangeschaft DES FORTIFS AU PERIF (Jean-Louis Cohen & Andre Lortie). De terreinen waarop de Cité verrees zijn immers in verband te brengen met het deklasseren van de verdedigingsgordel uit de tijd van Thiers, aan het geleidelijk

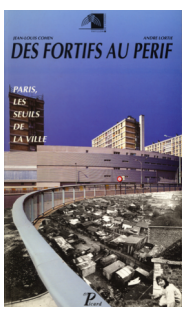

afbreken ervan, het gebruiken van de vrijgekomen gronden voor de bouw van sociale woongelegenheden (H.L.M - I.B.M – H.B.M. …), van sportpleinen, parken, en voor het oprichten van een nieuwe stad voor studenten uit alle werelddelen, dit ter bevordering van de goede verstandhouding tussen de naties. Mijn eerste overnachting te Parijs was immers in de *Fondation Belge* - 1962.

Le ***parc Monceau*** met zijn al of niet authentieke antikwiteiten, zijn mooie magnolia's die in het voorjaar al het beste laten verhopen voor de komende zomer, zijn exotische flora, en de omringende *'hôtels particuliers'* (af en toe *'tape à l'oeil'*) die de welstand van de industriëlen en speculanten uit de Napoleon III-tijd weerspiegelt, is een oase van rust in die drukke hoofdstad. **Alphand** heeft ook hier zijn stempel gedrukt op het Parijs van het *Second Empire*. De aanwezigheid van enkele overblijvende getuigenisssen uit de tijd van vòòr de Revolutie (***le pavillon de Monceau***, herinnering aan de *Mur des Fermiers Généraux* met de barrières van Ledoux + enkele ***'fabriques'***, overblijfselen uit de tuin van Philippe-Egalité) geeft aan het park zijn historische dimensie met verwijzingen naar de pre-revolutionnaire periode. Wanneer je op *le Cimetière de l'Est (Père-Lachaise)* aan het graf van deze *Directeur des Travaux de Paris* voorbijkomt (hoek 66e divisie), kan je maar denken aan de vele mooie realisaties tijdens de Haussmanntijd.

De mooiste eerbetuiging kreeg hij wel via het monument dat enkele jaren na zijn overlijden werd opgericht aan de verbindingslaan die hij realiseerde tussen de Arc de Triomphe en het Bois de Boulogne. Die laan kreeg de prestigieuze naam : *Avenue de l'Impératrice* (Eugénie, echtgenote van keizer Napoleon III). Na de val van het Tweede Franse keizerrijk (1870) werd het voor korte tijd *Avenue du Général Uhrich*, naar de naam van de verdediger van de stad Straatsburg. Uiteindelijk vond men dat het verdedigingswerk van de generaal niet zo heldhaftig was geweest als eerst werd gedacht, en werd de laan omgedoopt tot *Avenue du Bois de Boulogne*. Sedert de dood van maarschalk Foch (1929) is het nu de *Avenue Foch*.

Het monument aan de avenue Foch stelt Alphand voor, met aan zijn voeten, belangrijke medewerkers (ingenieur, architect, kunstschilder), waaronder de beeldhouwer Jules **Dalou** (uiterst links – houdt een hamer in de hand), vermaard voor zijn *Triomphe de la République* op de place de la Nation, en de 'gisant' van *Victor Noir* (92e division - Père-Lachaise).

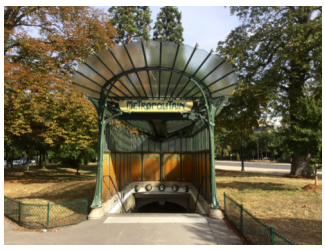

Komende van Argenteuil maakten we dikwijls een ommetje via de *porte Dauphine* om die mooie laan op te rijden waaraan de namen **Napoleon III, Haussmann** en **Alphand**

verbonden zijn. Aan de zijde van de porte Dauphine (die herinnert aan Marie-Antoinette) bewonderden we dan een originele *bouche de métro* van **Guimard**. Tussen beide uiteinden van de avenue konden we maar genieten van de majestuositeit van de laan van de Directeur des Travaux de Paris,

- le chef du Service des Eaux – **Eugène Belgrand –** was zoals **Alphand**, geen onbekende voor **Haussmann.** Hij had **Belgrand** ook reeds gekend tijdens zijn vorige functies en kende de kwaliteit van deze ingenieur. Het idee om water van het riviertje *la Dhuis* over een afstand van meer dan 100 km via een ondergrondse waterleiding naar oostelijk Parijs te voeren om de bevoorrading van de hoofdstad te verzekeren, werd een van de grote realisaties van die periode. Een andere waterleiding bracht het water van *la Vanne* naar het nieuwe waterreservoir van Montsouris. Met Monsieur **Banassat** kon ik heelwat wandelconferenties meemaken. Eén daarvan was gewijd aan de sanering van Parijs in die tweede helft van de 19de eeuw, en dan vooral aan de bevoorrading van de hoofdstad met drinkwater. Het bezoek aan de *Réservoirs de Ménilmontant* – die ondergrondse waterkathedraal met de twee verdiepingen – was indrukwekkend. Ik besloot dan ook die op te nemen in mijn toer : *Paris Insolite*. Het was de heer **Marcel Banassat** zelf die ons rondleidde in het reservoir dat het water van de *Dhuis* ontvangt. In die tijd was het water van de Dhuis nog bestemd voor Parijs ; vanaf de jaren 92-93, werd Disneyland-Parijs de grote afnemer van de *aqueduc de la Dhuis/Dhuys*.

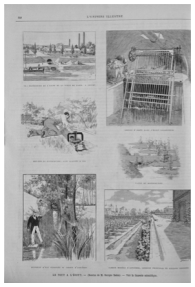

Ingenieur **Belgrand** heeft nog een ander groot project op zijn actief : was er al de bevoorrading van Parijs met zuiver water (Montsouris, Ménilmontant), dan liep daarmee parallel het evacueren van het gebruikte en bezoedelde water via een heel ingenieus systeem. Het rioleringssysteem van Belgrand zou later (1894) uitmonden in het *'tout à l'égout'*, waarbij o.a. ook de inhoud van aalputten, en industrieel afvalwater hun weg vonden . Mijn **Univers Illustré** van **2 juni 1894** geeft er de nodige details bij … Indertijd zocht ik tevergeefs de naam BELGRAND in de lijst van beroemde personen op Père-Lachaise. Ik moest naar **Montparnasse** gaan om het nederig graf te vinden van deze merkwaardige ingenieur uit de tijd van het Tweede Keizerrijk.

Een geleid bezoek aan de Franse hoofdstad, zonder dat ooit gesproken wordt over de periode van *'le Second Empire'*, is ondenkbaar. Heel opmerkelijk is, dat de opeenvolgende republieken hun uiterste best gedaan hebben om de persoon van Napoleon III in de schaduw te laten vertoeven. Terwijl de *Préfet de la Seine*, le baron **Haussmann**, postuum zijn *boulevard Haussmann* kreeg in de hoofdstad, werd **Napoleon III** enkel bedacht met een discrete *place Napoleon III*, aan de voorzijde van de *Gare du Nord*. Sommigen hopen op een 'rehabilitatie' van de historische figuur die **Napoleon III** toch was.

Een oude dia met de gevelde Felix Faure + de Franse en de Russische vlag, verwijzend naar de Entente tussen hen.

Even voorbij de grafkapel van de familie **Haussmann**, aan de overzijde van de *Avenue Principale*, staan we aan het graf van president **Félix Faure,** zesde president van de **Derde Republiek**. Reeds tijdens mijn eerste bezoek aan Père-Lachaise had deze 'gisant' mijn aandacht getrokken …

Zijn overlijden werd in **Le Petit Journal** vermeld en geïllustreerd. De dood van die *'brave homme et un excellent patriote'* was volledig onverwacht. *'Plein de santé le mercredi 15, il se trouva subitement atteint (getroffen) dans l'après-midi du 16'. Tegen de avond werd zijn toestand maar erger* – zo gaat het verder - *hij heeft de heer* ***Le Gall*** *geroepen en is in zijn armen ineengezakt. Men heeft hem op de canapé in zijn cabinet gelegd*. Steeds volgens **Le Petit Journal,** zou de president gestorven zijn na drie uur lijden. Hij zou steeds goed bij het bewustzijn geweest zijn en op ontroerende wijze afscheid genomen hebben van echtgenote, zijn twee dochters, en degenen die hem omringden. Het is maar nadien dat het nieuws het volk bereikt : de president is eigenlijk gestorven in het bijzijn van zijn minnares. Dat *'in het bijzijn'* wordt dan op alle mogelijke manieren geïnterpreteerd. Al vlug doet het gerucht de ronde dat hij gestorven is *in de armen van zijn minnares* en verder worden er erotische taferelen bij gefantaseerd. **Felix Faure** – zoals ieder politicus – had niet alleen maar vrienden, dus kunnen we ons voorstellen dat de pikante details niet ontbraken. Even **Wikipedia** raadplegen bij *Félix Faure (Franse versie)* om daar een idee van te hebben … *(Le Petit Journal = eigen archief)*

Dat korte president-schap van **Félix Faure** was niet alleenstaand. Na de moord op president **Sadi Carnot** (1894), werd **Jean Casimir Perier** als president verkozen, maar hij gaf zijn ontslag na een zestal maanden. Hierop werd **Felix Faure** als de nieuwe president verkozen … met de gekende afloop. Daarna kwam de heer **Loubet** aan de beurt, de naam die we terugvonden op het plafond van *Le Train Bleu (Exposition universelle 1900)*. Een ander speciaal geval bij die Franse presidenten was Mr **Paul Dechanel** die uit het raam van zijn presidentiële trein viel en door een spoorwegarbeider teruggevonden werd, ongedeerd (1920).

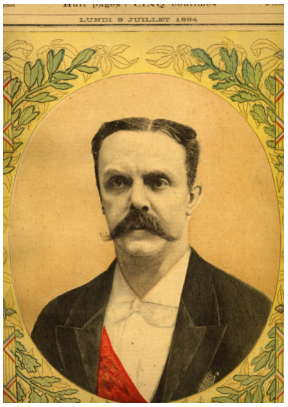

Jean Casimir Perier

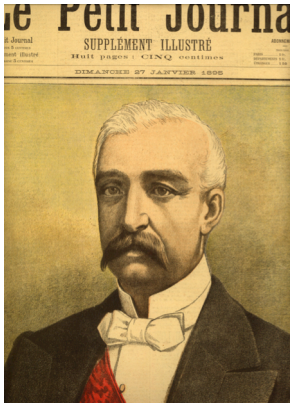

Félix Faure

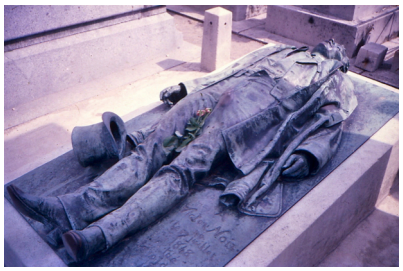
Uit de ouwe doos …

Het graf van een emblematisch figuur waarbij ik graag halt hield om er een stukje politieke geschiedenis uit de tijd van **Napoleon III** te doen herleven, was dat van **Victor Noir**, een 'gisant' gerealiseerd door beeldhouwer **Jules Dalou** *(zie monument Alphand).* De dood van deze journalist (januari 1870), neergeschoten door een neef van Napoleon III (de zoon van Lucien Bonaparte, broer van Napoleon) na een geschil tussen kranten pro en contra Bonaparte, is te situeren in de eindfase van dat Tweede Keizerrijk. De dood van **Noir** versterkte nog de antipathie t.o.v. Napoleon III. Na de nederlaag te Sedan (september 1870) was het over en uit met dat Second Empire. Er volgde nog een burgeroorlog die in mei 1871 een einde nam op het kerkhof van Père-Lachaise. De 'gisant' van Victor **Noir** kreeg er zijn plaats een twintigtal jaren na zijn dood. In de jaren nadien werd hij een attractie voor voorbijgangers en toeristen vanwege de realistische uitbeelding van het slachtoffer.

Zoals Victor **Noir** er geveld ligt, heeft het schietincident zich zopas voorgedaan : hoed op de grond, hoofd achterover en … die mysterieuze uitstulping op de strategische plaats waar zich het mannelijk 'juweel' bevindt. Voor de gidsen op Père-Lachaise maakt **Victor Noir** deel uit van hun *'fonds de commerce'*. Ze vertellen er over de vrouwen en meisjes die - vol tederheid – Victors 'mannelijkheid' strelen, met de heimelijke wens binnen afzienbare tijd moeder te worden. Ook Victors neus, mond, kin en voeten getuigen van de vele blijken van sympathie. Die mysterieuze glans - expressie van tederheid via manuele aanraking - vinden we terug op heelwat populaire beelden.

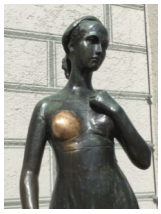
JULIA
aan de Victualiën-
markt te München

Om in de politieke sfeer te blijven … De naam **Joseph Caillaux** *(homme politique)* - nu eens senator, dan minister van Financiën, dan minister van Binnenlandse Zaken, zelfs Eerste-Minister (Chef du Gouvernment / Président du Conseil des Ministres) - is in hoofdletters geschreven in de geschiedenis van de Franse ***Troisième République***. Juist vòor het uitbreken van W.O. I wordt zijn naam geassocieerd met een merkwaardig incident: Madame **Caillaux** - zijn tweede echtgenote - is de laster van de directeur van *Le Figaro* t.o.v. van haar man beu, en schiet directeur **Calmette** neer. *(De foto in* ***Le Miroir*** *van de begrafenisstoet van*

Gaston Calmette *– genomen ter hoogte van de Porte de Clichy - was de gelegenheid om een idee te geven van wat de Parisiens* ***les fortifs*** *noemden, m.a.w.* ***enceinte de Thiers*** *– cfr. PARIS p. 18).* In die tijd werd heelwat aandacht besteed aan het proces van Madame **Caillaux**; ze zal vrijgesproken worden op 28 juli 1914, wat meer dan vier maand na de feiten. De heer **Caillaux** zal verder nog verdacht worden van verstandhouding met de vijand en in de Franse pers zien we die besproken naam regelmatig terugkomen tot in de jaren dertig. Het mooie, sobere zerk van de familie **Caillaux** op Père-Lachaise (divisie 54) is een bescheiden ontmoeting met de Franse geschiedenis van die eerste drie decennia van de 20ste eeuw. Madame Caillaux is terug te vinden in het familiegraf, divisie 58.

Niet alleen het politieke Frankrijk kan teruggevonden worden op Père-Lachaise.

Een figuur die mij al sinds mijn eerste bezoek gefascineerd had, was **Allan Kardec**. Reeds toen was zijn graf een druk bezocht en 'bebloemd' oord, waarvan de structuur enige trekjes gemeen had met een dolmen. Tijdens elk van mijn passages in Père-Lachaise kon ik vaststellen dat het graf van **Allan Kardec** altijd opgesmukt was met bloemen, en dat er vaak iemand was die - via aanraking van **Allan Kardecs** borstbeeld (voorhoofd of schouder) - in contact trachtte te komen met een of ander overleden familielid of dierbare. Dan te weten dat die **Mr Rivail,** alias **Allan Kardec,** gestorven is in **1869** en dat anderhalve eeuw nadien, de blijken van sympathie nog steeds legio zijn! Deze **Hippolyte Rivail,** afkomstig van Lyon, zou cursus gevolgd hebben bij professor **Pestalozzi**, en zou later leraar worden, alvorens de auteur te worden van spiritistische werken onder de schuilnaam **Kardec.** De naam **Pestalozzi** kwam indertijd voor in mijn cursus **Pedagogie** als belangrijk pedagoog in de decennia vòòr en na 1800. De schuilnaam **Kardec** had iets Bretoens en lijkt dus volledig in harmonie met de dolmen van zijn graftombe. Dat **Kardec** navolgers had, kan ook vastgesteld worden op Père-Lachaise. In de 70ste divisie is het graf te zien van **P.G. Leymarie**. Zijn graf is een verkleinde uitgave van dat van de meester.

Foto : Jan Vandamme

Na het overlijden van mijn schoonvader (Georges BECHOUX), ontdekte ik in zijn nalatenschap, het boek *LE LIVRE DES ESPRITS*, auteur ***Allan Kardec (1804-1869)***. Het boek bevatte *'les principes de la doctrine spirite'*. Er was ook een nummer van het tijdschrift SPIRITUALISME MODERNE van het *Organe Officiel de l'Union Spirite Belge* waarin de vraag werd gesteld of het Spiritisme een wetenschap is. Een driemaandelijkse revue LA PENSEE KARDECISTE (Spiritisme Christique) deed het spiritisme aanleunen bij het christendom en stelde dat de moraal die werd onderwezen, slechts de ontwikkeling en de toepassing was van deze van Christus,

de meest pure, waarvan de superioriteit niet te betwisten valt. Er staken ook uitnodigingen bij voor bijeenkomsten georganiseerd door de *Union Spirite Belge*. Mijn schoonvader zal dus in zijn laatste levensjaar geweldig geïnteresseerd geweest zijn in het zoeken van contact met overledenen. Hij had reeds de getuigenis genoteerd van Mme G. (12/10/65) die *'bezoek'* had gekregen van een mysterieuze *'esprit ardennais'* die haar gezegd had dat ze een *'idée fixe'* had wat betreft haar gezondheid. Het einde van die getuigenis luidt : *Il dit : J'espère te revoir et je t'amènerai Marie-Catherine. L'esprit part très souriant.* Om die interesse van Georges Bechoux voor het spiritisme te begrijpen (jaren 60) moet vermoedelijk een twintigtal jaren in de tijd teruggegaan worden (jaren 40). Toen had hij zijn opleiding tot air-gunner in de R.A.F. voltooid en werden vluchten boven nazi-Duitsland uitgevoerd. In die raids heeft hij goede vrienden verloren die door de FLAK boven Duits of bezet gebied waren neergehaald. Enkele decennia ouder geworden, zullen zijn wankele gezondheid en een onblusbaar heimwee naar die tijd van toen, er wellicht toe geleid hebben dat hij dat contact wilde zoeken met zijn omgekomen strijdmakkers van weleer.

Wanneer het gaat over **leven en dood**, wil ik - als slot - nog even terugkomen op een fragment van mijn **Archiefje** over **PARIS**, waarin het gaat over **L'Incendie du Bazar de la Charité (p.31)**. Ter illustratie moest ik toen mijn toevlucht nemen tot de tekeningen in **L'Univers Illustré** van **1897**. Gedurende jaren ben ik in eigen land en in Frankrijk op zoek geweest naar **Le Petit Journal** van **16 mei 1897,** waarin het relaas te vinden is over de vreselijke brand die plaats had in een tijdelijk opgezette ***'Weldadigheidsmarkt'.*** Op *maandag 7 november 2016* (!) vond ik eindelijk dat zo begeerde kleinood bij de heer **Jozef Lannoy** – grote liefhebber van oude kranten en documenten - die eertijds het sympathieke winkeltje **'Het Tegelhuisje'** in de Peerdenstraat uitbaatte. Die aanwinst laat me nu toe die tragische gebeurtenis (zie PARIS p.31) te illustreren aan de hand van een **Le Petit Journal** *uit eigen archief*.

Het officiële eerbetoon van de stad Parijs aan de slachtoffers van de **Incendie du Bazar de la Charité** vinden we terug (de 92ste divisie van Père-Lachaise) in de vorm van een stenen schrijn op pijler, met daarop de tekst : **AUX VICTIMES NON RECONNUES DE L'INCENDIE DU BAZAR DE LA CHARITE – 4 mai 1897.** Het gaat hier over slachtoffers die niet werden geïdentificeerd. De zus van **Sissi**, **Sophie** (la duchesse d'Alençon), die in de brand omkwam, kon geïdentificeerd worden door haar tandarts, dankzij de gouden kroon in haar gebit.

Het identificeren van de slacht-offers in het **Palais de l'Industrie**, het gebouw dat moest plaatsmaken voor **le Grand Palais** (1900).

De middeleeuwse straat in de Bazar de la Charité.

De illustrator van **Le Petit Journal** heeft de 'bazar' getekend zoals die eruit zag vòòr de brand. In een soort loods *(hangar)* was er een heel decor opgezet in zeer brandbaar materiaal; het moest een Parijse straat voorstellen tijdens de middeleeuwen, met een twintigtal *'comptoirs'*.

Even boven het **Monument des Morts** van **Albert Bartholomé (4e divisie)**, vinden we de cenotaaf opgericht door de familie **Bourdeney**, als hulde – volgens de verklaringen van verscheidene Père-Lachaise-gidsen – aan drie leden van dezelfde familie die in de brand omkwamen. Op de lijst van de slachtoffers vindt men nochtans geen **Bourdeney** terug. Het monument is versteend verdriet uitgedrukt in de eigentijdse stijl : de art-nouveau. De verpersoonlijking van de **Smart** ziet drie vrouwelijke slachtoffers uit het werelds leven opstijgen naar een virtueel hiernamaals.

Een vreselijke vuurhaard elimineerde in enkele minuten tijd meer dan honderd vooraanstaande figuren van de Franse adel en de Parijse 'beau monde'. Deze catastrofe had niet alleen een sensationele kant maar toonde daarbij - in de perscommentaren van weleer - de enorme sociale, politieke en religieuze kloof die in Frankrijk bestond tijdens de periode van de Belle-Epoque.

Op dit gebeuren entte zich nog een ander fenomeen : geconstateerd werd dat er slechts een zestal mannelijke slachtoffers waren, waaruit besloten werd dat het mannelijke geslacht zich vlugger en beter uit de voeten had kunnen maken dan het vrouwelijke (niet te verwonderen wanneer we die fin-de-siècle-mode voor de dames bekijken : een strak keurslijf en uitstaande rokken). Feiten en getuigenissen toonden aan dat *'Ladies First'* voor die nobele heren niet veel te betekenen had. Achteraf bekeken leek dat wel wat overdreven en was het enigszins feministische stemmingmakerij, gezien maar weinig heren zich met dergelijke manifestaties bezighielden of er zich vertoonden.

Het volstaat nog even met *L'Incendie du Bazar de la Charité* te googlen om terug te keren naar die laatste jaren van de 19de eeuw. Zelfs op YouTube leren we hoe het allemaal gebeurd is. Dan te weten dat tien jaar eerder (1887), zich een gelijkaardige catastrofe had voorgedaan in de Parijse salle Favart (Opéra Comique) met een tachtigtal doden. Het monument voor de niet-geïdentificeerde slachtoffers daarvan bevindt zich op een boogscheut van dat van de Bazar (in de *96e division*). Exact 70 jaar later, eveneens in de maand mei (1967), vielen te Brussel, in de **Innovation,** meer dan drie honderd personen ten prooi aan de vlammen.

Nawoord

Het doet me plezier een **Archiefje** te kunnen wijden aan **Père-Lachaise**, het 'cimetière-musée' waar ik – in de loop van al die jaren - heelwat tijd heb gespendeerd. Een kerkhof heeft me steeds geïntrigeerd; daar rusten immers de stille getuigen van vervlogen tijden. Een wandeling op het kerkhof van Sint-Andries is nu vooral een bezoek aan mensen uit mijn jeugd : jeugdvrienden – verdronken, verongelukt, getroffen door ziekte … - die minder geluk hadden dan ik, buren van weleer, klanten van de slagerij bij wie ik de bestelling aan huis bracht, oud-strijders met wie ik het had over hun oorlogsbelevenissen, bekende Sint-Andriese figuren op cultureel, politiek, sociaal gebied. Ik zie er de namen in steen gebeiteld, waaraan zoveel herinneringen verbonden zijn.
Op het Brugse kerkhof wordt onmiddellijk kennis gemaakt met het lokale verleden van de stad. In een prachtig kader is er de confrontatie met personen die we van ver of van nabij **gekend** hebben, of met **bekenden** uit de plaatselijke geschiedenis wier levensperiode niet aansloot bij de onze. We 'ontmoeten' er o.a. figuren uit de tijd van het *Département de la Lys*, onze dichter Guido Gezelle, gesneuvelde oud-strijders, Bruggelingen die geen geluk hadden toen ze het resultaat van het Pinksterbombardement te Sint-Michiels wilden gaan bekijken (1944), Achiel Van Acker, kunstschilder Reckelbus en dichter Marc Braet uit de Westmeers ……
Hoezeer het Parijs van de levenden mij passioneerde, zo was ik ook aangetrokken door *le Cimetière de l'Est*, zijn belangrijkste dodenstad, rustplaats van degenen die getuigen waren van zijn evolutie of er actief hadden aan deelgenomen. Kuieren langs de *'avenues'* en de *'chemins'*, op stille ontdekkingstocht van zijn 97 'divisions', blijft steeds een belevenis. Iedere stap brengt zijn verrassingen met zich mee : een onverwachte ontmoeting met een historisch figuur, de uitzonderlijke pracht van een bronzen of marmeren beeld op een graf, soms het verregaand verval, teken van verlating en vergetelheid … De atmosferische omstandigheden bepalen er de stemming : troostend mooi bij zonneschijn, drukkend nostalgisch bij herfst- of wintermist. De stilte wordt er slechts gestoord door geritsel van de bladeren, of af en toe onderbroken door het luguber gekras van de kraaien. Rust, kalmte en ingetogenheid overal. Gedempte stemmen van toeristen op zoek naar het graf van een of andere beroemdheid …

Hier is het geraadzaam mijn Archiefje **LEVEN en DOOD … en Père-Lachaise** te beëindigen, zoniet wordt het wegens de illustraties té omvangrijk en dus té moeilijk om als pdf. te downloaden (nu reeds 42 MB). Graag wil ik er later een afzonderlijke **fotogalerij** aan toevoegen**,** voorzien van *'mijn favorieten'* op Père-Lachaise.

M.V. 2016

Geraadpleegde werken en websites …

Zoals te verwachten is, moet kennis **verworven** en **nagezien** worden.
Afgezien van de **klassieke reisgidsen** voor Parijs, en van **literatuur reeds vermeld** in het **Archiefje,** raadpleegde ik nog …

Histoire secrète du Paris souterrain – Simon Lacordaire (Hachette)
Groen Brugge (Brugge + Gemeentekrediet 1987) p. 99
De Brugse Begraafplaats – Uitgaven West-Vlaamse Gidsenkring (Bob Warnier)

en heelwat websites …

http://www.histoire-empire.org/docs/bulletin_des_lois/organisation_france/sepultures_12_06_1804.htm
https://nl.wikipedia.org/wiki/Centrale_Begraafplaats_(Brugge)
https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/77110
http://www.landrucimetieres.fr/spip/spip.php?article275
https://fr.wikipedia.org/wiki/Cimetière_des_Innocents
http://grande-boucherie.chez-alice.fr/Innocents.htm
http://www.catacombes.paris.fr/les-catacombes/un-voyage-hors-du-temps
http://www.parisinfo.com/musee-monument-paris/71263/Catacombes-de-Paris
https://fr.wikipedia.org/wiki/Catacombes_de_Paris
http://www.wegwijsnaarparijs.nl/museum/les-catacombes-de-paris/
De Catacomben (Nederlands)
https://m.youtube.com/watch?v=zUOhdMdH7os
Catacombs – The belly of Paris
https://m.youtube.com/watch?v=9BX29Mq6wfM
Paris Underground
https://m.youtube.com/watch?v=O3ufzGxfW6Y
Le Centre - Catacombes
https://m.youtube.com/watch?v=2tKdk0NVCdI
Le Sud – Catacombes (Petite Ceinture)
https://m.youtube.com/watch?v=OBNI4vx4pro
Cataflics et cataphiles
https://www.youtube.com/watch?v=WJAPgM0n5Ss
Paris Mystères (Catacombes – Egouts)
Inscriptions des Catacombes de Paris: **Arrête! C'est ici l'empire de la mort** geeft er reeds een mooie (beperkte) bloemlezing van.
https://books.google.be/books?id=Zw1oPq7dwPkC&pg=PA46&lpg=PA46&dq=l'ossuaire+de+l'ouest&source=bl&ots=5t5UR3Z88A&sig=AdiLta7RH9RAH9yeQUeSz63TRXU&hl=fr&sa=X&ved=0ahUKEwib6fiQje3LAhVBoiwKHdfmC_gQ6AEIKjAD#v=onepage&q=l'ossuaire%20de%20l'ouest&f=false
https://books.google.be/books?id=s1oDAAAAQAAJ&pg=PA75&lpg=PA75&dq=empire+lois+sépultures&source=bl&ots=RCkZnlaQn7&sig=XjI_-vweNcDN_RDc31m3wv7xusQ&hl=fr&sa=X&ved=0ahUKEwiRr_7rl7fQAhVMXBoKHWHTBv4Q6AEIJjAC#v=onepage&q=empire%20lois%20sépultures&f=false

https://nl.wikipedia.org/wiki/Nicolas_Gilbert
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ac/Brongniart_-_Plans_du_Palais_de_la_Bourse_de_Paris_et_du_cimetière_Mont-Louis%2C_V.jpg
Oorspronkelijk plan van het kerkhof Père-Lachaise (Brongniart)
https://www.google.fr/maps/@48.8608371,2.3935691,15.94z
Père-Lachaise – tombe de Jim Morrison
https://www.youtube.com/watch?v=OHyxKp6kvpA
Le vieux Paris
https://www.youtube.com/watch?v=H263uaP7_vI
Les Halles
https://www.youtube.com/watch?v=K78WKMkTLP4
Montmartre
https://www.youtube.com/watch?v=TVBMTTBOUto
La commune de Paris
https://fr.wikipedia.org/wiki/Opéra_Garnier#Rotonde_des_Abonn.C3.A9s
L'opéra
http://rosalielebel75.franceserv.com/incendie-bazar-charite.html
https://savoirsdhistoire.wordpress.com/2015/10/04/quand-la-charite-fout-le-bazar-lhistoire-dun-funeste-incendie/comment-page-1/
https://books.google.be/books?id=bHYLpvTie8MC&pg=PA32&lpg=PA33&ots=gqFRU06ycS&focus=viewport&dq=Bazar+de+la+Charité+Bourdeney&hl=fr#v=onepage&q=Bazar%20de%20la%20Charité%20Bourdeney&f=false
http://deces-info.fr/arts-funeraires/ornements/symbolique-lornement-funeraire
http://www.pitt.edu/~medart/menuglossary/INDEX.HTM
https://fr.wikipedia.org/wiki/Auguste_Maquet
https://nl.wikipedia.org/wiki/Cimetière_du_Père-Lachaise
http://www.appl-lachaise.net/appl/article.php3?id_article=144
de website van les Amis et Passionnés du Père-Lachaise
http://northstargallery.com/pages/PereHist.htm
http://www.nella-buscot.com/jardins_paris_20_cpl_5.php
https://books.google.be/books?id=AeI7AAAAMAAJ&pg=PA245&lpg=PA245&dq=FAMILLE+BOUILLAT+PERE-LACHAISE&source=bl&ots=DKY-UzkMIG&sig=z-QH5RPYoZ3V0KV67rxOp2Kom3k&hl=fr&sa=X&ved=0ahUKEwj2htf35JnQAhWFXBQKHcW0AYQQ6AEIHTAA#v=onepage&q=FAMILLE%20BOUILLAT%20PERE-LACHAISE&f=false
http://www.perelachaisesculpture.com
http://tempsreel.nouvelobs.com/le-dossier-de-l-obs/20131220.OBS0327/16-mars-1914-mme-caillaux-tue-le-directeur-du-figaro.html

Wat betreft *L'incendie du Bazar de la Charité …*

Wikipedia's informatie is voortreffelijk. De Franse website *https://savoirsdhistoire.wordpress.com/2015/10/04/quand-la-charite-fout-le-bazar-lhistoire-dun-funeste-incendie/comment-page-1/* schetst een duidelijk beeld van de catastrofe, en voor wie meer technische uitleg wil over het gebeurde, kan het volgen op *YouTube …*

https://www.youtube.com/watch?v=Nf6t8GnTPC4 (monotone stem)
https://www.youtube.com/watch?v=UtK9YmD0AC4 (Stéphane Bern)